

گاو دریایی؛ علفخوار گمنام خلیج فارس

گاوهای دریایی یا دوگونگ ها، پستاندارانی آبزی و بزرگ هستند که سابق بر این، پراکنش قابل توجهی در آبهای کم عمق از جمله خلیج فارس و دریای عمان داشته‌اند.

گاوهای دریایی یا دوگونگ ها، پستاندارانی آبزی و بزرگ هستند که سابق بر این، پراکنش قابل توجهی در آبهای کم عمق از جمله خلیج فارس، عمان، عراق، ایران، پاکستان و هند داشته‌اند.

منطقه حفاظت شده حرا در تنگه خوران در غرب جزیره قشم، منطقه حفاظت شده مند در بوشهر و خلیج گواتر دریای عمان از جمله مناطق ایران هستند که گاه آمارهایی از مشاهده این گونه آبزی ارائه داده‌اند. دکتر دونا خوان، عضو هیات رئیسه برنامه حفاظت از گاوهای دریایی سازمان ملل، یکی از متخصصانی است که سال‌هاست روی مهاجرت و تغییرات جمعیتی گاوهای دریایی بخصوص در محدوده خلیج فارس و دریای عمان مطالعه می‌کند. روزنامه جام جم طی مصاحبه اختصاصی با او گوشه‌ای از تحقیقات خوان - که زیر نظر برنامه محیط زیست سازمان ملل انجام می‌شود - را برای خوانندگان تشریح می‌کند.

خیلی خوشبینانه، تعداد گاوهای دریایی خلیج فارس را چه تعداد تخمین می‌زنید؟

تحقیقات نشان داده است خلیج فارس و دریای سرخ، میزبان بیشتر از 7000 دوگونگ یا گاودریایی هستند و این به آن معناست که بزرگ‌ترین جمعیت دوگونگ‌ها در خارج از آب‌های استرالیا در این مناطق وجود دارد. برآورد پژوهشگران مجموعه UNEP یا همان برنامه محیط زیست سازمان ملل، تعداد دوگونگ‌های خلیج فارس را 5700 مورد تخمین زده است. حدود 40 درصد از این جمعیت نیز در آب‌های ابوظبی، یکی از شیخ نشین‌های امارات متحده عربی گزارش شده و دقیقاً همین مساله است که تلاش‌های جهانی برای حفاظت از گاوهای دریایی را خصوصاً در این منطقه، معنادار ساخته است.

چرا دوگونگ‌های بالغ همیشه در راس توجه طرح‌های حفاظتی قرار دارند؟

دوگونگ‌ها موجوداتی با طول عمر زیاد هستند، اما در مقایسه با سایر پستانداران آبزی پروسه زادآوری آنها بسیار کند و آهسته است. حفاظت از دوگونگ‌های بالغ نیز دقیقاً از این بعد اهمیت دارد که می‌تواند ضامن حفظ و بقای یک جمعیت پایدار و ثابت باشد.

مهم‌ترین مساله‌ای که گاوهای دریایی را در محدوده مناطق حفاظت شده تهدید می‌کند، چیست؟

مهم‌ترین علت مرگ گاوهای دریایی در این منطقه، صید اتفاقی بالاخص در تورهای غیرقانونی یا حتی تورهایی است که اکنون بلااستفاده باقی مانده‌اند. برخورد با کشتی‌ها و لنج‌ها نیز اغلب پیامدهای جدی همراه دارد. بعلاوه فعالیت‌های ساحلی از جمله لایروبی و خاکریزی - که به برهم زدن شرایط زیستگاه منجر می‌شود - تأثیرات بسزایی در افزایش تعداد تلفات این پستانداران آبزی داشته است.

آیا هیچ اطلاعاتی از تأثیر بلوم‌های جلبکی و کشند سرخ بر جمعیت گاوهای دریایی در این منطقه وجود دارد؟

تأثیر بلوم‌های جلبکی و کشند سرخ تاکنون نه فقط روی گاوهای دریایی بلکه روی هیچ پستاندار وحشی آبزی دیگری خصوصاً در این منطقه به طور دقیق مورد مطالعه قرار نگرفته است. جلبک‌ها معمولاً به صورت کاملاً طبیعی در منابع آبی از جمله دریاچه‌ها و خلیج‌ها وجود دارند. چنانچه مواد مغذی مورد نیاز آنها از جمله فسفر و ازت به هر دلیل در آب زیاد شود، رشد جلبک‌ها نیز شتاب بیشتری خواهد گرفت. در برخی شرایط رشد به حدی سریع است که جلبک‌ها همچون توده‌ای سطح آب را می‌پوشانند و مانع از رسیدن نور به بخش‌های زیرین می‌شوند و این مساله می‌تواند بشدت حیات آبزیان را تهدید کند.

توده‌های جلبکی را از نظر علمی اصطلاحاً به نام بلوم جلبکی می‌شناسند و از این پدیده نیز با عنوان شکوفایی یا اوتریفیکاسیون یاد می‌شود. زمانی که غلظت جلبک در آب خیلی زیاد می‌شود، بلوم‌ها می‌توانند باعث تغییر رنگ آب شوند. گاهی اوقات بلوم‌های جلبکی خطرناک را کشند سرخ می‌نامند که البته اشتباه است چرا که برخی از انواع بلوم‌های جلبکی خطرناک به هیچ وجه رنگ آب را قرمز نمی‌کنند. کشند سرخ پدیده‌ای است که نه تنها حیات دریایی از جمله زیست بوم‌های مرجانی، مزارع پرورش میگو، ماهیان، پرندگان و پستاندارانی همچون گاوهای دریایی را در معرض خطر قرار می‌دهد بلکه برای سلامت انسان‌ها و خصوصاً شناگران نیز مضر است.

آیا دانشمندان تاکنون فسیلی از گاوهای دریایی در خلیج فارس پیدا کرده‌اند؟

مطالعاتی در این باره از سوی باستان‌شناسان انجام شده، اما پژوهشگران در مطالعاتی که برای تعیین تاریخچه حیات گاوهای دریایی در این منطقه انجام داده‌اند، صرفاً روی فسیل‌ها تکیه نکرده‌اند. انجام تحقیقات محلی هرچه بیشتر، نظارت دقیق بر رفتار و از آن مهم‌تر ارزیابی گذشته و حال زیستگاه، از جمله مواردی است که می‌تواند معرف تاریخچه حیات گونه‌های مختلف باشد.

آیا تاکنون تحقیقات ژنتیکی روی گاوهای دریایی این منطقه انجام شده که احتمال اختلالات یا حتی تداخل‌های ژنتیک را مشخص کند؟

برنامه حفاظت از گاوهای دریایی کنوانسیون بن مطالعات ژنتیکی را در دست انجام دارد که در آینده می‌تواند ساختار جمعیتی

یا حتی قرابت خویشاوندی را درباره جمعیت دوگونگ ها بهتر تشریح کند.

راهکار برنامه محیط زیست سازمان ملل برای حفاظت از جمعیت گاوهای دریایی این منطقه چیست؟ آیا طرح های مشارکتی خاصی در این زمینه تعریف شده است؟

گاوهای دریایی سال 1388 ه.ش و براساس آخرین ارزیابی های انجام شده، در رده آسیب پذیر فهرست سرخ اتحادیه بین المللی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی جای گرفتند. این مساله نشان می دهد که جمعیت این گونه در حیات وحش زمانی نه چندان بعید با خطر انقراض جدی مواجه خواهد شد. همین مساله باعث شد برنامه حفاظت از گاوهای دریایی کنوانسیون بن، دوگونگ ها را در پیوست شماره دو خود قرار دهد. فعالیت بین المللی که به منظور حفاظت از این گونه انجام می شود، قطعا می تواند برای حفظ جمعیت آنها موثر باشد، اما فعالیت مشارکتی شامل کل قلمرو مهاجرتی این گونه می شود. نشست های بین المللی که در سال های گذشته انجام شد، دقیقا به منظور تبیین طرح های مدیریتی و برای حفاظت هرچه بهتر از این گونه بود. استرالیا و تایلند در این زمینه قدم های بسیار مثبتی برداشته اند. سال 1384 ه.ش. و سال بعد از آن، دو نشست بین دولتی در بانکوک، تایلند، تحت نظارت برنامه حفاظت از دوگونگ ها انجام شد که دستاوردهای مثبتی همراه داشت. سومین نشست نیز سال 1386 ه.ش. در ابوظبی، امارات متحده عربی انجام شد که طی آن توافقات و مذاکرات جدید ارائه شد.

همه مسائلی که مطرح کردید برنامه ها و توافقات بین المللی بودند، اما تحقیقاتی که در خلیج فارس و دریای عمان دنبال می شود، مشخصا بر چه مواردی تاکید دارد؟

یکی از برجسته ترین و پیشرفته ترین تحقیقاتی که در این منطقه دنبال می شود، مطالعات میدانی هوایی است که هدف از آن برآورد جمعیت دوگونگ هاست. ردیاب های ماهواره ای یکی از بهترین روش ها برای درک بهتر بیولوژی گاوهای دریایی از جمله نحوه مهاجرت آنهاست. بعلاوه همان طور که اشاره کردید، مطالعات ژنتیک نیز در دستورکار است که در تشخیص وضع ساختار جمعیتی کمک موثری خواهد بود.

از دید شما اجرای چه نوع طرح هایی در محدوده خلیج فارس و دریای عمان ضروری تر است؟

در این منطقه نخست باید طرح های مقدماتی نظیر تعیین میزان فراوانی و پراکنش به سرانجام برسد و شناخت بهتر خطراتی که گاوهای دریایی را تهدید می کند نیز از گام های اساسی است. گاوهای دریایی تنها عضو راسته گاوهای دریایی در ایران هستند. اما از بعد تنوع زیستی ارزش آنها صرفا محدود به یک عضو معمولی از یک راسته یا حتی یک خانواده نیست. این پستاندار آبی می تواند شاهی معتبر از وضع سلامت اکوسیستم های آبی و اهمیت حفاظت از زنجیره های به هم پیوسته طبیعی باشد. گاوهای دریایی که در رده آسیب پذیر فهرست سرخ اتحادیه بین المللی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی قرار دارند، برای بقا نیازمند شناخت و اعمال طرح های حفاظتی جدی و مستمر هستند.

مشکلات ارزیابی و پایش پستانداران دریایی

مهندس اشرف علی حسینی، رئیس اداره محیط زیست چابهار، ابعاد دیگری از این مساله را مطرح می کند: «در بحث محیط زیست دریایی، کمبود امکانات مساله اصلی است. طول نوار ساحلی ما حدود 550 کیلومتر مربع است، منتهی تجهیزات مناسب برای حفاظت نداریم.

کمبود نیرو نیز یکی از مشکلات جدی است. در بحث حفاظت از پستانداران دریایی از جمله گاوهای دریایی در عین این که تجهیزات ویژه و اختصاصی لازم است، به نیروی آموزش دیده هم نیاز داریم. فرضا ما به شناورهای نیاز داریم که بتوانند در محدوده خاصی تردد داشته باشند.

چندی پیش در این منطقه یک مورد تلفات نهنگ داشتیم یا حتی مواردی از آسیب دیدگی و تلفات دلفین ها داشته ایم ولی متاسفانه به دلیل کمبود امکانات نتوانستیم کار زیادی انجام دهیم.

در این شرایط لازم است این حیوانات کالبدشکافی و علت مرگشان مشخص شود، اما متاسفانه این امکانات وجود ندارد. اگر بتوانیم از امکانات سایر ارگان ها از جمله نیروی دریایی استفاده کنیم، می تواند کمک بسیار موثری باشد. از طرف دیگر توافق ها و تفاهم های همکاری با سایر کشورها می تواند بسیار راهگشا باشد.

این تفاهم ها نه تنها زمینه آموزش را فراهم می کند بلکه حتی از نظر تجهیزات نیز در نوع خود کمک موثری است. قایق هایی که الان در اختیار داریم، اجازه سرشماری محدود پرندگان را به ما می دهد در حالی که بازدید از جوامع جنگلی حرا و بخش های دورتر از سواحل نیز ضروری است، چراکه بالاخص درباره پستانداران دریایی آمار یا سرشماری دقیقی از میزان تلفات وجود ندارد. البته همه اینها پیش بینی شده و در حال استقرار یک پاسگاه ساحلی هستیم اما وسعت محدوده بسیار زیاد است.»

فرناز حیدری / جام جم